

FEMİNİST PERSPEKTİFTEN YAHUDİLİK: BİR YENİDEN İNŞA GİRİŞİMİ

Judaism from Feminist Perspective: An Attempt for Re-Constitution

HESNA SERRA AKSEL

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi, Çorum,
Türkiye
Asst. Prof., Hitit University Divinity Faculty, Philosophy and Religious Studies, History of Religions,
Çorum, Turkey
hesnaserra@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4584-4154

Hitit İlahiyat Dergisi'nde Dil Editörü görevi bulunan Hesna Serra AKSEL, 20/1 sayısının yayın sürecinde görev yapmamıştır."

"Hesna Serra AKSEL, who is the Language Editor of the Hitit Theology Journal, was not involved in the publication process of the journal (20/1 issue).

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 15 Şubat 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 3 Mayıs 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.879736>

ATIF/CITE AS:

Aksel, Hesna Serra, "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi", *Hitit İlahiyat Dergisi*, (Haziran/ June 2021) 20/1: 139-166

İNTİHAL/PLAGIARİZM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/hid>

Judaism from Feminist Perspective: An Attempt for Re-Constitution

Abstract

The increasing popularity of the feminist movement in the North America in 1960's and 1970's did not take long before effecting Jewish tradition. While roles of women in American social life changed, Jewish women began to question and criticize the situation of women in Jewish social and religious life. By introducing the growing post-modern research approaches into feminist questions and critics, Jewish feminism at this point, as a critical thinking method, is reconfiguring the tradition from its foundations. The feminist influence can be felt even among the most traditional groups. The aim in this article is to examine the process of transformation in Jewish feminism beginning as the equality demands, and in time turning to attempts to re-constitute the tradition.

The first effect of feminism among Jewish groups began through the publications of Jewish women which criticized the tradition. Rachel Adler argued that the asymmetry between genders appeared at Mount Sinai and existed throughout Jewish history. Judith Plaskow pointed that feminist critics claiming social reformation must focus on Jewish theology which is the basis of the problem. Tamar Ross suggested alternative Bible interpretations to eliminate the patriarchal attitudes. Although it is not possible to sum up Jewish feminist researches with these women's works, Adler, Plaskow and Ross are among pioneer names. As we cannot talk about a singular feminism, it is neither possible to discuss Jewish feminist researchers as a unified group. While writing from within Orthodox, Reform, Conservative and Reconstructive groups, even though these women have different approaches and priorities, they all have a common purpose which is to improve women's position within Jewish tradition.

This research first addresses the encounter of Jewish tradition with feminist movement. In this first period, reasons that the tradition was criticized were usually asymmetries between genders in Halakha. They demanded changes in religious practices to remove these inequalities. As a result, some reformative actions came up such as creating Bible study groups, updating prayer language and producing rituals for women. After pointing out this critical period, the questioning and then refusal of traditional authority of Bible, rabbinic tradition and Halakha among Jewish feminists are discussed. The feminist researches worked to expose the patriarchal structure within the foundations of Jewish

theology such as the language and images about God, place of Torah in Judaism, God-human relationship, and chosen people of Israel. Even those in the most traditional Orthodox groups openly expressed that Torah was a patriarchal text. These discussions led to the conclusion that the authority of Torah comes from the society, not God. Then, the article discusses the approaches of Jewish feminists to solve the problem of ignoring women in historical records. By working to form a Jewish tradition including women, the aim was to fill in the lost pieces. The most interesting approach used for this purpose is to refer to sources other than Talmudic texts through interdisciplinary methods. These works making gender the main analytical category, on one hand undermine the authority of the tradition, on the other hand, provide new perspectives for the understanding of the tradition.

To sum up, by applying feminist thought to Jewish tradition, Judaism are being re-formed from its foundations. Jewish theology and law produced through readings of traditional texts yield to the recovering of non-Talmudic sources through an interdisciplinary approach. This change in method dislocated the center from classical texts to genuine interdisciplinary research using gender as an analytical category.

Keywords: History of Religion, Judaism, Feminism, Gender, Jewish Women.

Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi

Öz

1960-1970'lerde Kuzey Amerika'da etkinliğini artıran feminist hareket çok geçmeden Yahudi geleneğini de etkilemiştir. Amerika'da toplumsal hayatta kadınların rolü değiştikçe Yahudi kadınlar da kendi sosyal ve dinî hayatlarında varlıklarını sorgulamaya ve eleştirmeye başlamıştır. Bu sorgulama ve eleştirilere akademide giderek artan post-modern araştırma yaklaşımlarının da eklenmesi ile Yahudi feminizmi bugün gelinen noktada bir eleştirel düşünme metodu olarak, Yahudi geleneğini tanrı ve vahiy anlayışı gibi temel öğelerinden başlayarak yeniden ele almaktadır. Kadınların dinî hayata dâhil edilmesinin ötesine geçilerek Yahudi teolojisi ve hukuku en temel yapı taşlarından başlanarak incelenmekte ve kadınların dışlanmadığı bir Yahudilik anlayışı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu feminist yaklaşımlar yeni bir Yahudi cemaati veya alternatif bir Yahudilik anlayışı ortaya koymaktan çok, çeşitli Yahudi grupların kendi anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olabilen bir eleştirel tutum olarak farklı grupları etkilemektedir. Öyle ki feminist eleştirilerin ve okumaların etkisi en geleneksel gruplar içinde dahi net bir şekilde görülebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Yahudi feminizminin kadınlar için sosyal ve dinî hayatta eşitlik talepleri olarak başlayıp zaman içinde eleştirel bir akademik yaklaşıma dönüşme sürecini ve Yahudi geleneğini temellerinden ele alarak kadınların marjinalleştirilmediği bir Yahudilik anlayışı veya anlayışları oluşturma çabalarını değerlendirmektir. Feminist hareketin Yahudi dinî gruplar üzerindeki etkisinin anlaşılması daha geniş çerçevede feminizmin din ile ilişkisinin anlaşılmasına katkı sağlayacak ve bu konuda yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlayacaktır.

Yahudiler içinde feminizmin ilk etkileri Yahudi kadınların geleneği eleştirerek yaptıkları yayınlar üzerinden olmuştur. Rachel Adler cinsiyetler arası asimetrinin Sina Dağı'ndan başlayarak Yahudi tarihi boyunca var olduğunu tartışmıştır. Judith Plaskow sosyal değişim talebi olarak ortaya çıkan feminist eleştirilerin problemin kaynağı olan Yahudi teolojisine odaklanması gerektiğini savunmuştur. Tamar Ross ise Tevrat'ın kadınlar konusundaki tutumunun ortadan kaldırılması için alternatif Tevrat okumaları önermiştir. Yahudi feminist çalışmaları bunlarla özetlemek mümkün olmamakla beraber Adler, Plaskow ve Ross feminist hareketin öncüsü olan isimlerdendir. Ortak bir feminizm tanımından bahsetmenin mümkün olmaması gibi Yahudi feminist araştırmacıları da tekil bir grup olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Farklı yaklaşım ve önceliklere sahip olsalar da Ortodoks, Muhafazakâr, Reform

veya Yeniden Yapılandırmacı grupların içinden yazan kadınların hepsi Yahudi kadının gelenek içindeki yerini iyileştirme noktasında ortak bir amaca sahiptir.

Bu çalışmada ilk olarak Yahudi geleneğinin feminist düşünce ile karşılaşma evresine değinilmiş ve bu dönemin nitelikleri ortaya konulmuştur. İlk dönemde geleneğin eleştirilmesine neden olan şeyler genelde Halaha'da göze çarpan cinsiyetler arası asimetridir ve bu asimetriyi ortadan kaldırmak için uygulamada bazı değişikliklere gidilmesi talep edilmiştir. Bunun sonucu olarak kadınlar için Talmud çalışma grupları oluşturmak, ibadet dilini güncellemek ve kadınlara özel ritüeller oluşturmak gibi yeniliklere gidilmiştir. İlk dönemin eleştirel tutumuna değinildikten sonra Yahudi feministler arasında Tevrat, rabbanî gelenek ve Halaha gibi geleneksel otoritelerin kaynaklarının sorgulanması ve ardından bu otoritelerin ilahi kaynaklı olma iddialarına karşı çıkılması ele alınmaktadır. Tanrı dili ve imgeleri, Tevrat'ın statüsü, Tanrı-insan ilişkisi ve İsrail'in seçilmişliği gibi Yahudi inancını oluşturan temel unsurların şekillenmesinde etkili olan ataerkil yapı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Geleneğe bağlılığı en yüksek olan Ortodoks gruplar içindeki feministler bile radikal bir şekilde Tevrat'ın ataerkil bir metin olduğunu dile getirmişlerdir. Bu tartışmalar, Tevrat'ın otoritesini Tanrı'dan değil onu oluşturanların toplumsal gücünden aldığı şeklinde sonuçlanmıştır. Ardından kadınların görmezden gelindiği bir tarih ve gelenek problemini çözmek için feminist Yahudilerin ortaya koyduğu yaklaşımlara değinilmektedir. Kadınların dâhil olduğu bir Yahudi teolojisi ve hukuku oluşturmaya çalışırken ilk yapılması amaçlanan geleneğin içinde bulunamayan Yahudi kadınların deneyimlerine dair kayıp parçaların yerlerinin doldurulmasıdır. Bu amaç için en dikkat çeken yöntem disiplinlerarası metotlar kullanarak Talmud, Halaha veya Rabbanî metinler gibi dinî kaynakların dışında kalan kaynaklara başvurmadır. Cinsiyetin temel analitik parametre olarak kullanıldığı bu çalışmalar bir taraftan geleneksel otoriteleri sarsarken diğer taraftan geleneğin anlaşılmasına yönelik yeni yaklaşımlar ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak feminist düşüncenin Yahudi geleneğine uygulanması ile Yahudilik temel öğelerinden itibaren yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Geleneksel olarak metinlerin kendi içinde incelenmesiyle ortaya konulan teoloji ve hukuk, yerini disiplinlerarası bir yaklaşımla klasik metinler dışında kalan kaynakların değerlendirilmesine bırakmıştır. Bu metot değişikliği, otoritenin merkezini klasik metinlerden cinsiyetin analitik bir kategori olarak kullanıldığı özgün disiplinlerarası araştırmalara kaydırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Feminizm, Toplumsal Cinsiyet, Yahudi Kadın.

Giriş

20. yüzyılın sonlarına doğru bilim felsefesinde yaşanan gelişmeler ile birlikte diğer alanlarda olduğu gibi Kutsal Kitap çalışmalarında da ciddi değişimler yaşanmıştır. Değerlerden arındırılmış bir literatürün mümkün olmadığına anlaşılmasıyla, geçmişte ne olduğunu bulmaya yönelik tarih çalışmaları ve metinlerin “orijinal” ve “doğru” anlamlarını bulmaya yönelik metin çalışmaları anlamını yitirmiştir. Bunun yerine ilişkiler ağı ve güç dengeleri içinde ortaya çıkan birçok gerçeklik ihtimalini okumaya yönelik yaklaşımlar oluşmuştur. Kadın çalışmalarının bu paradigma değişikliğine tek başına neden olduğu söylenemese de bu sürece hem katkıda bulunduğu hem de önemli ölçüde bu değişimden etkilendiği kabul edilmektedir. Öyle ki kadın çalışmaları Aydınlanma’dan sonra Yahudi geleneğinde devrimsel etkiye neden olan bir diğer kaynak olmuştur. Bu etki sadece Yahudi kadınların dinî ve sosyal hayatta görünür olmaya başlamaları şeklinde değil Yahudi geleneğinin en temel öğelerinde yapılmak istenen reformlar ile de ortaya çıkmıştır. Yahudi Tanrı ve Tevrat anlayışı, İsrail’in seçilmişliği ve Halaha’nın yapısı gibi Yahudi kimliğinin temel taşları feminist gözle yeniden şekillendirilmektedir.

1960 ve 1970’lerde Kuzey Amerika’da popülerlik kazanan feminist dalga çok geçmeden çeşitli dinî grupları da etkilemeye başladığında Yahudi kadınların feminist düşünce ile ilişkili olarak Yahudi geleneklerini eleştirdikleri yayınlar feminizmin Yahudiliğe etkisinin ilk göstergelerindendir. 1970’de True Weiss-Rosmarin, “Unfreedom of Jewish Women” (Yahudi Kadının Tutsaklığı) başlıklı makalesinde Yahudi hukukunun evlilik ve boşanma konularında kadına adil davranmadığını dile getirmiştir.¹ 1971’de Rachel Adler, “The Jews who wasn’t There” (Orada Olmayan Yahudiler)’de Yahudi geleneğindeki cinsiyete dayalı ayrımcılığın Sina Dağı’nda Yahudilerin Tanrı ile karşılaşmasıyla başladığını ve Yahudi tarihinin tamamını etkilediğini yazmıştır.² 1976’da Yahudi feminist dergi *Lilith* yayın hayatına başlamıştır. Bu tarihten itibaren feminist düşünce ve talepler giderek görünürlük kazanmaya devam etmiştir. 1982’de Judith Plaskow, “The Right Question is Theological” (Doğru Soru Teolojiktir) başlıklı makalesinde Yahudi geleneğinde kadınlara uygulanan ayrımcılığın kökenlerinin Yahudi teolojisinde olduğunu, dolayısı ile yüzeysel değişimlerin sorunları çözmeyeceğini yazarak dikkatleri teolojideki problemlere çekmiştir.³

¹ Rosmarin True Weiss, “Unfreedom of Jewish Women”, *Jewish Spectator* 35/7 (1970).

² Rachel Adler, “The Jews who wasn’t There: Halacha and the Jewish Woman”, *Off Our Backs* 2/6 (1972), 16-17.

³ Judith Plaskow, “The Right Question is Theological”, *On Being a Jewish Feminist*, ed. Susannah Heschel (New York: Schocken Books, 1983), 223-232. (kitap adının başına “in” getirilmemelidir.)

2004'te bir Ortodoks olan Tamar Ross, *Expanding the Palace of Torah* (Tevrat'ın Sarayını Genişletmek) isimli kitabında Yahudiliğin ciddi şekilde ataerkil bir gelenek olduğunu yazmış ve Tevrat'ın feminist değerlerle uyumlu olacak şekilde okunmasına dair önerilerde bulunmuştur.⁴

Günümüzde bir analitik kategori olarak cinsiyetin kullanılması ile ortaya konulan Yahudilik okumaları, feminist çevrelerin dışında da oldukça etkili olmakta, en geleneksel çevrelerde dahi görmezden gelinmesi zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Yahudi feminizminin kadınlar için sosyal eşitlik talepleri şeklinde başlayıp zaman içinde eleştirel bir akademik yaklaşıma dönüşme sürecini ve Yahudi geleneğini en temelinden yeniden oluşturma çabasını değerlendirmektir. İlk olarak Yahudi geleneğinin feminist düşünce ile karşılaşmasından sonra yüzleştiği eleştiriler ele alınmıştır. Feminist dalga ile ilk ilişki kurmaya başladıklarında Yahudi kadınların ortaya koydukları talepler, Amerika'da sosyal hayatta ortaya çıkan değişikliklere paralel olarak Yahudi kadının toplumsal ve dinî hayatın eşit katılımcıları olması yönündedir. Ardından kadının gelenek içindeki pozisyonuna dair eleştirilerin Yahudiliğin temel otoritelerinin sorgulanmasına dönüşmesi ele alınmıştır. Burada Tanrı dili ve imgeleri, Tevrat, Tanrı-insan ilişkisi ve İsrail'in seçilmişliği gibi Yahudi inancını oluşturan temel unsurlarda da reform çabaları karşımıza çıkmaktadır. Son aşamada 1990'lardan itibaren feminizmin akademik alanda geliştirdiği eleştirel okuma becerisi ile Yahudi geleneğinin temel paradigmasını yeniden şekillendirme çalışmalarından bir kısmı incelenmiştir. Sonuç olarak feminizmin Yahudi geleneğinin en temel öğelerinde neden olduğu radikal değişimlere ışık tutulması amaçlanmaktadır.

1. İlk Eleştiriler ve Talepler

1960-1970'lerde feminizm Kuzey Amerika'da etkili olmaya başladığında ortaya konulan talepler, istisnalar olmakla beraber, ağırlıklı olarak Yahudi teolojisine ve hukukuna atıfta bulunmaksızın, Amerikan toplumundaki gelişmelere paralel olarak, Yahudi kadınların Yahudi sosyal hayatına eşit katılımını talep etmekten ibaretti.⁵ Örneğin 1972'de kendilerini "Ezrat Nashim" olarak isimlendiren bir kadın grubu yayımladıkları bildiride kadınların minyana dâhil edilmesini, şahitlik, evlilik ve boşanma süreçlerindeki eşitsizliklerin

⁴ Tamar Ross, *Expanding the Palace of Torah: Orthodoxy and Feminism* (Hanover, NH: Brandeis University Press, 2004), 221–23.

⁵ Sosyal değişimin feminist taleplere öncülük etmesi hakkında daha fazla bilgi için: (öneri: bk.) Paula Hyman, *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women* (Seattle: University of Washington Press, 1995); Arnold Eisen, *Rethinking Modern Judaism: Ritual, Commandment, Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1998).

kaldırılmasını ve kadınların rabbi yetiştiren programlara katılmasını talep etmiştir.⁶ Roş Hodeş ve Bat Mitzvah gibi yeni ritüeller oluşturulması ve ibadet dilinin kadınları da temsil edecek şekilde değiştirilmesi gibi yeniliklerle kadınların dinî hayatta eşit temsili amaçlanmıştır. Bu Yahudi feminist aktivizmin oluşturulmasında Aydınlanmacı ve modern eğitimler ile yaşam tarzları etkili olmuştur. Bu ilk feminist eleştiriler, Yahudilikte otoritenin nereden geldiğini sorgulamak yerine kadınların dinî hayata dâhil edilmesi ve deneyimlerinin kabul görmesi ile ilgiliydi. Halaha'nın kadınlar hakkındaki hükümlerini eleştirse de bu eleştirilerini Halaha argümanları olarak formüle etmediler. Amerikan toplumunda yayılmaya başlayan cinsiyet eşitliği taleplerine paralel olarak Yahudi hayatında da değişim taleplerini dile getirdiler.

Yahudi feminizmi, kadınların Yahudi dinî ve sosyal hayatına daha önce hiç görülmemiş bir şekilde tam katılımını talep etmiştir. Cinsiyeti farketmeksizin her Yahudi'nin dinî törenlere ve ibadetlere katılımı, dinin yorumlanması ve öğretilmesinde aktif rol alabilmesi ve liderlik pozisyonlarına getirilmesi için mücadele vermişlerdir. Ancak değişime en açık olan Yeniden Yapılandırımcı ve Reform grupları için bile o dönemde feministlerin ortaya koydukları talepler henüz düşünülebilir değildir. Yeniden Yapılandırımcılık'ın kurucusu Mordecai Kaplan, cinsiyet hakkında bazı eşitlikçi yaklaşımlara sahiptir ancak kendi kızı için Bat Mitzvah törenini icat etmesine rağmen ortaya feminist bir anlayış koyduğu söylenemez. Kaplan'ın hiyerarşi eleştirisini daha da ileriye taşıyan Plaskow ve Adler gibi isimler hem feminist Yahudiliği oluşturmuş hem de Yeniden Yapılandırımcı Yahudiliği cinsiyetin algılanması ve şekillendirilmesi konularında ciddi şekilde etkilemiştir.⁷ Bu anlamda, Amerikan Yahudiliği ile iç içe geçen feminist eleştiriler bu grubun en ilgi çeken konularından olmuştur ve bu grubun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Feministlerin etki alanları değişime açık Reform ve Yeniden Yapılandırımcı gruplarla sınırlı kalmamış feminist taleplere en çok direnç gösteren Ortodoks ve Muhafazakar Yahudiler bile cinsiyet kalıplarında oluşan değişimleri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır.⁸ Bugün, Kuzey Amerika'da yaşayan pek çok Ortodoks kadın, geleneğin kadınlar hakkındaki tutumunda

⁶ Mara Benjamin, "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theoloji", *Journal of Feminist Studies in Religion* 36/1 (2020), 12.

⁷ Deborah Dash Moore and Andrew Bush, "Mitzvah, Gender, and Reconstructionist Judaism", *Women Remaking American Judaism*, ed. Riv-Ellen Prell (Detroit: Wayne University Press, 2007), 145.

⁸ Benjamin, "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theoloji", 28.

değişiklikler yapması gerektiğini düşünmektedir.⁹ Bu kadınlar, bir taraftan geleneğe bağlılıklarını devam ettirme isteğine sahipken bir taraftan da gelenekte değişiklik yapmak istemektedirler. Dolayısıyla genellikle önerdikleri çözümler geleneğin kendi içinden kendi araçları ile reforma tabi tutulması yönündedir.¹⁰ Ancak bu, onların da geleneği ataerkil bir yapı olarak görüp eleştirdikleri gerçeğini değiştirmemektedir. İsrail'de yaşayan bir Ortodoks Yahudi olan Ross'un Talmud'un cinsiyet temelli ayrımcılığını yüksek sesle ifade ediyor olması bunun sadece bir örneğidir.¹¹

Tıpkı ortak bir feminizm tanımından bahsetmenin mümkün olmaması gibi feminist Yahudi araştırmacıları da homojen bir grup olarak ele almak imkânsızdır. Hepsi feminist ilkelere ve Yahudi kimliğine bağlılık gösterse de bunu yapış şekilleri oldukça farklı hatta bazen zıt kutuplar oluşturacak nitelikte olabilmektedir. Yahudi feministlerin içinde yetiştiği ailelerin hayat tarzları da birbirinden oldukça farklılık gösterebilmektedir. Bir kısmı, Siyonizm'i benimseyen geleneksel Yahudi ailelerden gelirken bir kısmı da liberal hayat tarzına sahip sol görüşlü ailelerde yetişmiştir ancak hepsi de Yahudiliği kadınların dâhil edildiği bir din ve hayat tarzı hâline getirme isteğine sahiptir. Örneğin, Plaskow Yeniden Yapılandırmacı, Adler Reform ve Ross Ortodoks Yahudilik içinden yazsa da hepsinin amacı kadınların deneyimlerini de içerecek ve yansıtacak bir Yahudi teolojisi oluşturmaktır. Bu ortak amaç için çalışırken izledikleri yollar farklı olsa da ortaya koydukları teolojik yaklaşımlarda radikal farklılıklar bulunmamaktadır.

Halaha'da göze çarpan cinsiyetler arasındaki asimetri, ilk dönemde geleneğin eleştirilmesinde öne çıkan başlıca unsurlar arasındadır. Geleneksel Halaha farklı şekillerde de olsa bütün Yahudi gruplar için referans noktası olma özelliğini korumaktadır. Ortodokslar Halaha'nın ilahi bir sistem olduğuna inanıp buna uygun yaşamaya çalışmaktadır. Gelenek ile en zayıf bağa sahip olan Reform grupları dahi, geleneksel Halaha'nın kurallarını bağlayıcı olarak görmemelerine rağmen, eleştiri yolu ile de olsa Yahudi kimliğinin şekillendirilmesi için onunla ilişki kurmaktadır. Aynı şekilde feminist Yahudiler de bu sistemin içinde kalmak için çaba göstermektedirler. Her ne kadar başlangıçta Halaha'nın kadınlara talep ettiklerini verip veremeyeceği

⁹ Norma Baumel Joseph, "Women in Orthodoxy: Conventional and Contentious", *Women Remaking American Judaism*, ed. Riv-Ellen Prell (Detroit: Wayne University Press, 2007), 185.

¹⁰ Ronit Irshai, "Toward a Gender Critical Approach to the Philosophy of Jewish Law", *Journal of Feminist Studies in Religion* 26/2 (2010), 59-60.

¹¹ Ross, *Expanding the Palace of Torah: Orthodoxy and Feminism*.

tartışılmış olsa da, Halaha Yahudi kimliğinin temel öğelerinden birisi olarak feminist araştırmacıların ilgi duyduğu bir alandır.

Özellikle Halaha'nın evlilik ve boşanma konularında çoğunlukla kadınların aleyhine bir tutum sergiliyor olması feminist eleştirilerin odağındaki konulardandır. Geleneksel bakış açısını özetlemek gerekirse evlilik ile Yahudi bir kadın, babasının himayesinden eşinin himayesine geçmektedir. Evlilik için kadının rızası gerekli olsa da evlilik akdini sadece erkek gerçekleştirebilir. Boşanmayı başlatabilecek kişi de yine sadece erkektir. Boşanma gerçekleşikten sonra bile kadının evliliğin hukuki sorumluluklarından muaf tutulmasına karar veren kişi yine erkektir. Eğer erkek boşanmaya dair rıza belgesini imzalamazsa kadın "aguna" (zincirli) kabul edilir ve evliliğin hukuki yükümlülüklerinden muaf olamaz. Böyle bir kadın tekrar evlilik yapamaz. Yaparsa zina etmiş sayılacağından bu evlilikten doğacak çocuklar da gayrimeşru olur. Erkekler kadınları mağdur etmek istediklerinde genellikle rıza belgesini imzalamaktan kaçınarak onları zor durumda bırakmaktadırlar. Liberal hayat tarzına sahip Yahudiler bu uygulamaları çoktan tamamıyla terk etmiş olsa da Halaha'nın içinde kalmak isteyenler, bu problemlere çözüm bulma arayışındadırlar. Evlilik öncesi yapılacak sözleşmeler ile bu mağduriyetler engellenmeye çalışılmaktadır ancak bu çözüm de kadınları evlilik sürecinin aktif katılımcısı yapmadığı için feministlerce eleştirilmektedir.¹²

Evliliğin hukuki prosedürüne getirilen eleştirilerin yanı sıra evliliğin kadına biçtiği rol de feministlerce eleştiri konusu olmuştur. Geleneksel Halaha'da rabbani din adamları anneliğin kutsallığı, dünyaya çocuk getirmenin kadının kutsal amacı olması ve edep gibi konuları Yahudi kadınının ideal özellikleri olarak sunmuşlardır. Fakat bu roller modern dünyanın kadınlara sunduğu ideallerle örtüşmediğinden gelenek sorgulanmaya başlanmıştır. Adler, bir kadın olarak, Yahudi geleneğinin önüne koyduğu idealleri iki nedenden dolayı kabul edemeyeceğini yazmıştır. İlki, kadına biçilen rollerin onu bir birey olarak kabul etmeyip kendisini sadece belirli yönlerde geliştirmesine izin veren klişeler oluşturmasıdır. İkinci nedeni ise bu idealleri dillendirenlerin samimiyetlerine inanmaması olarak ifade etmiştir. Ona göre, rabbani din adamları kadınların ve özellikle annelerin kutsallığına dair methiyeler sıralayıp şiirler yazarlar ancak bu övgüler gerçek hayatta kadınların erkeklerden gördüğü muameleyi yansıtmaz ve bu hiç kimsenin tartışmak istediği bir konu değildir.¹³

¹² Molly Farneth, "Feminist Jewish Thought as Postliberal Theology", *Modern Theology* 33/1 (2017), 31-32.

¹³ Adler, "The Jews who wasn't There", 16.

Yahudi kadının rolü genellikle Yahudi erkeğini ve Yahudi toplumunu desteklemek olarak görülmüştür. Koşer kurallarına dikkat eder çünkü ailesinin koşer yemesi gerekir. Şabat mumunu yakar böylece ailesini aydınlatır. Çocuk doğurur böylece toplumu destekler. Dinî eğitimin geliştirilmesi, öğrenilmesi ve öğretilmesine dâhil edilmezler. Dünyaya çocuk getirip onların bakımı ile ilgilenen, temizlik ve yemek yapmakla yoğun mesai harcayan ortalama bir Yahudi kadın kendisini gerçekleştirebileceği bir ortamdan mahrum kalmıştır. Geleneğin içinde Yahudi kadının görevi Yahudi erkeklerin ve toplumun gelişmesi için gerekli ihtiyaçları karşılamaktır. Yahudi tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu alanın dışına çıkabilen kadınların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Dahası, kadınların toplum hayatında ve dinî hayatta erkekler ile birlikte aktif rol almaları bir fitne unsuru olarak görüldüğünden onların evlerinde kalmaları gerektiği va'z edilmiştir.¹⁴ Bir Yahudi'nin hayatının her aşamasını belirleyen Halaha, kadına biçilen bu "dinî" rollerin değiştirilmesi amacıyla feminist tartışmaların merkezinde yer almıştır.

Yahudi feminist hareket, bir taraftan geleneğe eleştirilerini sürdürürken diğer taraftan da ortalama bir Yahudi kadının hayatını değiştirmeye yönelik aktivizmini ortaya koymaktadır. Bugün gelinen noktada feminist aktivizmin ciddi yol katettiği görülebilmektedir. Cemaatlere ve gruplara göre farklılık gösterse de kadınların dinî liderlik pozisyonlarına getirildiği, üniversitelerde ve Yahudi okullarında din eğitimi verebildiği, sinagoglardaki ibadetlerde daha önce sadece erkeklere mahsus olan dinî objeleri takıp cemaate liderlik edebildiği görülebilmektedir. Yahudi seminerleri kadın rabbileri atamaya başlamışken, ibadet dili ve metinleri cinsiyet noktasında tarafsız olacak şekilde revize edilmektedir. En çok direnç gösteren grup olan Ortodoks Yahudiler arasında bile, ilerleyen bölümlerde sunulacak olan örneklerden de anlaşılacağı üzere artık cinsiyet temelli ayrımcılığın savunulması kolay olmamaktadır. Bu anlamda feminist kaygılarla yeni ibadet kitapları yazılmış, kadınlar için ibadet kıyafetleri ve objeleri tasarlanmış veya onların da Talmud çalışabileceği imkânların oluşturulması gibi pek çok yenilik Yahudi feminizminin etkisiyle mümkün olmuştur. Yahudi feminizmi sadece dinî hayatı değil kurumsal ve toplumsal yapıyı, politik aktivizmi, sanatı ve edebiyatı da içine alacak şekilde geniş bir yelpazede Yahudiliği etkilemektedir.

Yahudi feminizminin etki alanı bugün o kadar genişlemiştir ki onunla gelen değişimlerin pek çoğu geniş bir kitle tarafından benimsendiği için artık

¹⁴ Adler, "The Jews who wasn't There", 17.

feminizmden bağımsız görülebilmektedir. Örneğin, sinagogda ibadetlere katılan veya feminizmin etkisiyle ortaya çıkan ibadet dilini kullanan kadınlar fiillerini feminizm ile bağlantılı görmeden veya kendilerini feminist olarak tanımlamadan bu hareketin öncülük ettiği değişimden faydalanabilmektedir. Başka sosyal hareketlerde de görebileceğimiz gibi Yahudi feminizminin önderlik ettiği değişimlerin bir kısmı artık sorgulanması anlamsız bulunan “normalleşmiş” kabuller olarak karşımıza çıkabilmektedir.

2. Geleneksel Otoritenin Sorgulanması

Yahudi feministler, kadın ve erkeğin eşit katılım hakkına sahip olduğu bir dinî ve toplumsal hayat tahayyül etmiştir. Ancak geleneksel metinler bu taleplerin önünde engel teşkil etmekteydi. Bunun sonucu olarak Yahudi günlük hayatında ve ibadetlerinde kadının durumunda talep edilen değişiklikler, Tevrat da dâhil olmak üzere Yahudiliğin normlarını oluşturan dinî otoritelerin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bazıları daha radikal bazıları daha orta yolu bulmaya yönelik olsa da bütün feministler bir şekilde geleneksel otoriteyi eleştirmiştir. Geleneksel görüşe göre Tora Tanrı'nın Musa'ya yazılı, Talmud da sözlü olarak verdiği vahiy ve bu metinlerden çıkarılan Halaha da vahiy kaynaklıdır. Dolayısı ile Yahudi bir kadının hem kutsal metinlerin vahiy kaynaklı olduğunu kabul edip hem de onları eleştirmesinin nasıl bağdaştırılabileceği sorusu ortaya çıkmıştır. Vahye dayandığı iddia edilen otorite kabul edilecekse nasıl olup da eleştirilebileceği, reddedilecekse geriye Yahudilikten neyin kalacağı gündeme gelmiştir. Diğer bir ifade ile bu sorun, kadınların istedikleri değişimin, geleneğin içinde kalarak ve geleneksel metinlere bağlılığı devam ettirerek mümkün olup olmayacağını tartışılmasına neden olmuştur.

Bu noktada kadın çalışmalarının ilk etkisinin Tevrat'ın statüsünün yeniden gözden geçirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda bahsedildiği gibi feminist Yahudiler Tevrat'ın ataerkil bir metin olduğunu dile getirdiklerinde çok radikal bir çıkış yapmış oluyorlardı. Geleneği koruma eğiliminin en fazla olduğu Ortodoks gruplar içinde bile Yahudi kutsal metinlerinin ataerkil olduğu eleştirilerinin güçlü bir şekilde ifade edildiği görülebilmektedir. Bir Ortodoks feminist olan Cynthia Ozick 1979'da *Lilith* isimli Yahudi feminist dergide Tevrat'ın kadınları daha az (lesser) insan veya şeytanlaşmış (demonized) olarak sunduğunu yazmıştı.¹⁵ Antik dönem İsrail de çevresindeki ve kendinden önceki toplumlar gibi ataerkil bir yapıya sahipti. Tevrat da bu ataerkil toplum

¹⁵ Cynthia Ozick, “Notes toward Finding the Right Question: A Vindication of the Rights of Jewish Women,” *American Jewish Thought since 1934*, ed. Michael Marmor and David Elleson (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2020), 223-224.

yapısını yansıtıyordu. Ozick'e göre, sosyal kuralların baskısına karşı çıkan Tevrat söz konusu olan, kadın olunca baskıcı tarafta yer almıştır. Tevrat "Çalmamalısın." der çünkü bütün toplumlarda hırsızlar olmuştur. Tevrat'ın yasakları ve emirleri dünyada yaşanan gerçekliklere karşı haklı olanı ve ezileni savunur. Bunun tek istisnası kadınlardır. Tevrat sadece bu durumda yaşanan bir gerçekliğe karşı durmaz ve asırlardır devam ettiği şekli ile "Kadınları aşağı görmemelisiniz." demez. Ozick, Tevrat'ta kadınların ikinci sınıf görülmemesine dair emrin nerede olduğunu sorar ve bu eksikliğin Tevrat kulesinin içinde inşa edilen korkunç bir skandal olduğunu dile getirir. Ancak Ozick'e göre Tevrat'ın kadınla ilişkisi Tevrat'ın kendini problemlili hale getirir. Tevrat toplumun hayrı, modern zamanların veya kadının iyiliği için değil, kendi iyiliği için bu problemi çözmelidir: Kalıcı olmak ve kendisini güçlendirmek için.¹⁶ Bir Ortodoks tarafından yapılan bu eleştirilerde kullanılan keskin ifadeler feminist Yahudilerin geleneğe karşı aldığı tutumun sadece bir örneğidir.¹⁷

Bu tartışmalar Modern Yahudi teologlar gibi feministlerin de Tevrat'ın otoritesini Tanrı'dan değil toplumdan aldığını savunmasına neden olmuştur.¹⁸ Buna göre, dinî normlar ve kurallar Tanrı tarafından değil toplum tarafından empoze edilmiştir. Otoritenin kaynağı olan toplum da aslında o toplumun sadece yarısını teşkil eden erkekler hatta daha da dar bir alanda erkeklerin rabbani din adamları tarafından temsil edilmekteydi.¹⁹ Dolayısıyla Halaha'nın otoritesi, onun ilahi kökenlerinden veya evrensel hakikatlerinden değil, onu şekillendirme ve uygulama otoritesini tekelinde bulduran rabbani elitlerin sahip olduğu toplumsal otoriteden gelmekteydi. Var olan ataerkil yapı, bu metinlerin belirli kültürel bağlamlarda, çeşitli cinsiyet algıları ve uygulamaları ile ilişki içerisinde, cinsiyet kalıplarından bazılarının lehine bazılarının aleyhine tercihlerde bulunularak oluşturulmasından kaynaklanıyordu. Eğer bu metinlerin şekillendiği dönemde kadınlar da dinî otoriteyi kısmen de olsa ellerinde tutuyor olabilselerdi bugün elde bulunan gelenek daha eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olabilirdi çünkü sahip oldukları güç kadınların yorumlarının da meşru kabul edilmesini sağlayabilirdi.²⁰

¹⁶ Ozick, "Notes toward Finding the Right Question", 224-225.

¹⁷ Geleneğe getirilen eleştirilere daha fazla örnek için bk. Esther Fuchs, "The Literary Characterization of Mothers and Sexual Politics in the Hebrew Bible", *Semeia* 1 (1989), 151-166; Marc Zvi Brettler, "Women and Psalms: Toward an Understanding of the Role of Women's Prayer in the Israelite Cult", *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, ed. Victor Matthews, Tikva Frymer-Kensky, Bernard Levinson (B.y.: Bloomsbury Publishing Plc, 2009), 25-56.

¹⁸ Farneth, "Feminist Jewish Thought", 35.

¹⁹ Benjamin, "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theoloji", 26.

²⁰ Irschai, "Toward a Gender Critical Approach to the Philosophy of Jewish Law", 63.

İlk dönemin eleştirel tutumunun ötesine geçilerek daha ciddi analitik niteliklere sahip bir literatür üretilmeye başlandığında feminizmin amacı, geleneksel metinlerdeki ataerkilliğin paradigmasını ortaya koymak olmuştur. Bunu yaparken feminist teori kadar Fransız filozof Michel Foucault'un gücün toplumdaki fonksiyonları konusundaki çalışmaları da kullanılmış ve Yahudi geleneklerinde, sinagogların ve Halaha'nın yapılanmasında kadını marjinal hale getiren özü bulmak hedeflenmişti.²¹ Diğer bir ifade ile bu aşamada geleneksel metinlerdeki kadın düşmanlığının ve ataerkil yapının eleştirilmesinin ötesine geçilerek bu metinlere bakış topyekün değişti.²²

Feminist anlayışa göre, görünüşte Sina Dağı'nda verilen vahyin genişletilmesi olarak kabul edilen devasa literatür pek çok görüşün bir araya gelmesinden oluşmaktaydı. Genel olarak bu metinler belirli bireylerin kişisel deneyimleri, tarihsel kaygıları ve çeşitli kutsal anlayışları ile şekillendirilmişti. Genellikle o dönem, otoriteyi elinde tutan çoğunluğun görüşlerini yansıtsa da azınlıkların görüşleri de zaman zaman metinde yer bulmuştu. Yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel yapısının etkisiyle rabbanî metinler genellikle kadınları ötekileştirici bir tutuma sahipti. Kadınlar, özgür Yahudi erkeklerin Tanrı ile ahit yapan "asıl" Yahudiler olduğu bir dünya görüşünde tali bireyler konumunda tutulmuşlardı.²³ Diğer bir ifade ile kutsal metinlerde kadınların insan olarak deneyimleri, normatif kabul edilen erkek deneyimlerine kıyasla "öteki" ve norm olandan farklı olarak sunulmaktaydı. Ataerkil yapının işlevi, insan olmayı erkek olmakla eşleştirerek kadınları ötekileştirmek ve erkeğin deneyimlerini normatif olarak göstermekti. Talmud'da sadece erkeklerin hayatını etkileyen konularda kadınlardan bahsedilmekteydi ve Halaha'da asıl amaç erkeklerin dinini korumaktı. Örneğin, Heschel'e göre kadınların sinagoglarda perde arkasına yerleştirilmesi ve ibadetlere liderlik etmelerine izin verilmemesi erkeğin dinin merkezinde oluşunun bir göstergesidir. İkinci sınıf Yahudi olarak görülen kadınların varlığı normatif Yahudi olan erkeklerin ibadete odaklanmalarına engel olabileceğinden kadınlar ibadetin merkezinden uzak tutulmuşlardır.²⁴ Plaskow benzer şekilde Tevrat'ın "Komşunun karısına göz dikmemelisin." emrinin, erkeğin irade sahibi fail, kadının ise pasif ve edilgen

²¹ Susannah Heschel, "Introduction", *On Being a Jewish Feminist*, ed. Susannah Heschel (New YorksÖ Schocken, 1983), xxi-xxxiii.

²² Charlotte Elisheva Fonrobert, "Regulating the Human Body: Rabbanic Legal Discourse and the Making of Jewish Gender", *Cambridge Companion to the Talmud and Rabbanic Literature*, ed. Charlotte Elisheva Fonrobert and Martin Jaffee (B.y.: Cambridge University Press, 2007), 270-271.

²³ Judith Baskin, *Midrashic Women: Formations of the Feminine in Rabbanic Literature* (Hannover: University Press of New England, 2002), 13.

²⁴ Heschel, "Introduction", xxi-xxxiii.

konumda görülmesinin bir örneği olduğunu savunmaktadır.²⁵ Özetle, feminist eleştiriler Tevrat'ın tanımladığı dünyanın merkezine erkeğin yerleştirilerek kadınların tali bireyler hâline getirilmesine karşı çıkmaktadır.

Yahudiliğin Tevrat gibi temel dinî otoriteleri, eleştirilerin odağına yerleştirilince, “Eğer bu metinler otoritelerini Tanrı'dan almıyorlarsa neden bizim için bağlayıcı olmalıdır?” sorusu sorulmaya başlandı. Örneğin, Susannah Herschel, eğer Talmud belirli bir zaman diliminin ve belirli bir grubun üretimi ise otoritesini nereden aldığını ve onun kısıtlayıcı kurallarına neden uyulması gerektiğini sorgulayarak bu durumu dile getirmiştir.²⁶ Bu noktada, özellikle Yahudi kimliğini korumak isteyen feministler için, en son bölümde bazılarında değineceğimiz yeni otorite arayışları ortaya çıkmıştır.

3. Teolojide Değişiklik Talepleri

Geleneğin ataerkil yapısının kaynağı aranırken ilk olarak sosyolojik açıklamalara meyil gösterilmiştir. Buna göre, kadın karşıtı tutumlar Yahudiliğin özünde yoktur, Yahudilerin yaşadığı çevrenin etkisi ile geleneğe sonradan dâhil edilmiştir. Ozick, “Notes toward Finding the Right Question”²⁷ (Doğru Soruyu Bulmaya Yönelik Notlar) isimli çalışmasında Yahudi teolojisini tartışmanın dışında tutarak kadınların sosyal hayatta karşılaştığı ayrımcılıkları sosyolojik analizlerle açıklamaya çalışmıştır. Buna bir cevap olarak Plaskow 1982’de “The Right Question is Theological” (Doğru Soru Teolojik) başlıklı makalesi ile teolojiyi tartışmaların odağına yerleştirdi.²⁸ Ardından 1990’da yayımladığı “Standing again at Sinai” (Sina’da Tekrar Hazır Bulunmak) isimli kitabında değişimin teolojiyi temelinden ele almaktan geçtiği görüşünü savunmaya devam etti.²⁹

Plaskow, Yahudi toplumunun temellerini yeniden ele almak için Yahudilerin Sina Dağı’nda Tanrı ile karşılaşma deneyimlerinden işe başlamak gerektiğini savunmuştur. Tevrat’ın Çıkış bölümünde Tanrı’nın hitabı genel olarak “insanlar” şeklinde olsa da Çıkış 19:15’te bulunan “Üçüncü gün için hazır ol; bir kadına yaklaşma.” ifadesi rahatsız edici bulunmuştur.³⁰ Plaskow, bu

²⁵ Judith Plaskow, “Jewish Theology in Feminist Perspective”, *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice*, ed. Hava Tirosh-Samuels and Aaron Hughes (Boston: Brill, 2014), 63.

²⁶ Heschel, “Introduction”, xxi.

²⁷ Ozick, “Notes toward Finding the Right Question”.

²⁸ Judith Plaskow, “The Right Question is Theological”.

²⁹ Judith Plaskow, *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective* (New York: Harper and Row, 1990).

³⁰ Bugün yapılan İngilizce tercümelelerde bu kısmın çoğunlukla “Cinsel ilişkiden uzak dur.” şeklinde çevrildiği görülmüştür.

ifadenin Yahudilerin heyecan içinde Tanrı ile ahit yapmaya hazırlandıkları anda, Musa'nın topluluğu sadece erkekler olarak muhatap aldığına göstergesi olduğunu dile getirmiştir. Tevrat üzerine yapılan yorum geleneğinde de Yahudi tarihinin en merkezi olayındaki kadınlar görmezden gelinmiştir. Kadınların orada ne yaptığı veya ne deneyimlediği metinleri yazanlarca önemli bulunmadığından aktarılmamıştır. Yahudi kimliğinin merkezinde yer alan bu olayda kadına biçilen rol Yahudi tarihi boyunca farklı kalıplarda tekrar edilmiştir. Plaskow'a göre, kadınların kendilerini Yahudiliğin bir parçası olarak hissedebilmeleri için geleneksel kaynaklarda bulunmayan Yahudi kadınların deneyimlerinin de Yahudi geleneğine dâhil edilmesi gerekmektedir. Kadınların Tanrı ile karşılaşma hikâyeleri de anlatılmalı böylece Yahudi hafızası yeniden şekillenmelidir.³¹

Yahudi feministlerce sorunlu bulunan sadece Tanrı ve kadın arasındaki ilişki veya bu ilişkinin gelenekte aktarılış biçimleri değildir. Tanrı hakkında kullanılan dilin Yahudiliğin şekillenmesinin temelini oluşturduğuna inandıklarından Tanrı dili hakkında da pek çok soru sormuşlardır. Bu sorularla din dilinin sosyolojik olarak şekillenmiş doğasına vurgu yapmışlardır. Yahudi teolojisine göre Tanrı kendi gerçekliği ile tam olarak bilinemediğinden, Plaskow Tanrı'ya atfedilen niteliklerin Tanrı'dan çok toplumun sosyal düzeni hakkında bilgi verdiğini savunmuş ve Yahudilerin Tanrı'ya belirli özellikler atfettiğinde aslında ne demek istediklerini sorgulamıştır. Yahudiler Tanrı hakkında konuştuklarında aslında kendi sosyal sistemini ve dileklerini evrene mi yansıtıyor? Tanrı'yı anlamak için kullanılan kelimeler ve bağlamlar aslında insan deneyimlerinden doğan ve yine insan dileklerine karşılık gelen kullanımlar mıdır? Bu sorulara verilen cevaplarda Tanrı hakkında söylenen her şeyin kültürel alanda dil aracılığı ile oluşan insan deneyimleri olduğu sonucuna varılmıştır.³²

Örneğin, Yunan felsefesinin teoloji ve metafizik için kullandığı kategorilerin etkilerinin Yahudi toplumunda ve teolojisinde görüldüğü tartışılmıştır. Yunan felsefesinde var olan kategorilere göre daha üstün olan –ruh, akıl, tinsel- daha aşağıda görüleni –madde, beden, fiziksel- yönetmektedir. Bu kategorileri benimseyen Yahudi teolojisi üstün olanı Tanrı ve erkek ile aşağıda olanı da kadın ve dünya ile eşleştirmiştir.³³ Aslında Yahudi teolojisinde Tanrı aşkın bir varlık olarak cinsiyet sahibi olmasa da onu tanımlamak için kullanılan imgeler ve ona atfedilen sıfatlar eril zamirlerle kullanılmaktadır. Eril

³¹ Plaskow, *Standing Again at Sinai*, 25–28.

³² Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 54-58.

³³ Benjamin, "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theology", 18.

karakterin özelliği olarak görülen deneyimler, örneğin güç ve otorite, Tanrı'ya en çok atfedilen niteliklerdir. Tanrı'nın ve Tanrı'ya dair deneyimlerin erkek nitelikleri ile anlatılması kadınların dışlanmasına ve ikincil olarak kalmasına neden olmaktadır. Ataerkil yapının bu şekilde Tanrı ile de ilişkilendirilmesi ile Yahudi kadının "öteki" oluşu ilahi kaynaklı gösterilmiştir.³⁴ Bütün antik düşünce sistemlerinde olduğu gibi rabbani düşüncede de öznenin erkek mi kadın mı olduğuna karar vermek ve dini bu ayrımın üzerine inşa etmek bir zorunluluktur. İki cinsiyetin birbirlerine benzemelerinden ve aradaki farkın belirsizleştirilmesinden özenle kaçınılmıştır. Örneğin, kadın ve erkeğin birbirinin kıyafetlerini giymeleri yasaktır. Rabbani din adamları, bu dual cinsiyet algısını Tanrı dilinden başlayarak dinî metinlere empoze etmişlerdir.³⁵

İlk dönemde kadınların dinî hayata dâhil edilmesi amacıyla oluşturulan Rosh Hodeş ve Seder Pesah le-Naş gibi yeni ritüellerde kullanılmak üzere yazılan ibadet kitabı "Book of Blessing"ın yazarı Marcia Falk Tanrı hakkında kullanılan dilin sadece erkek imgelerini değil antroposentrizmini de eleştirmiştir.³⁶ Yahudi ibadetlerinde Tanrı'nın yüce kudret ve otoritesini ifade etmek için sıklıkla "kral" ve "efendi" metaforları kullanılmıştır. Bunlar toplumda erkekler için kullanılan ifadeler olduğundan yine Tanrı'yı erkekle ilişkilendirerek ataerkil yapıyı güçlendirmekte³⁷, bir taraftan da Tanrı'nın sıfatlarını insan merkezli göstermektedir. Bu insan merkezli yaklaşımı değiştirmek için, örneğin ekmeğin üzerine okunan kutsamada, Tanrı için kullanılan "efendi" ve "kral" hitapları "topraktan ekmeğimizi meydana getiren hayatın kaynağı ve membaı" olarak değiştirilmiştir. Burada kaynak ve memba imgeleri hiyerarşik olmayan doğal ifadeler olarak kullanılmaktadır. Bu değişimin, insanın algısını tepeden yeryüzünü yöneten bir Tanrı'dan hayatın içinde insanları gözeten ve besleyen bir Tanrı'ya kaydırması amaçlanmıştır.³⁸ Falk, bu yeni imgelemin aynı zamanda Tanrı'nın herhangi bir imgesine tapmaya karşı çıkan Yahudi monoteizmini daha iyi ifade ettiğini savunmuştur. Her ne kadar Tanrı teolojik olarak aşkın bir varlık kabul edilse de sonlu bir varlık olan insan zihninde bu aşkın varlık belirli imgelerle ilişkilendirilerek anlaşılmaya çalışılmaktadır.³⁹ Yahudi feministler

³⁴ Plaskow, "The Right Question Is Theological", 230-232.

³⁵ Fonrobert, "Regulating the Human Body", 270-271.

³⁶ Marcia Falk, *Book of Blessings* (New York: Harper San Francisco, 1996).

³⁷ Falk, *Book of Blessings*, xvii.

³⁸ Arthur Green, "Vride, SPouse, Daughter: Images of the Feminine in Classical Jewish Sources", *The Heart of the Matter: Studies in Jewish Mysticism and Theology*, ed. Graham Greene and James Wood (B.y.: University of Nebraska Press, 2015), 80-82.

³⁹ Marcia Falk, "Notes on Composing New Blessings toward a Feminist-Jewish Reconstruction of Prayer", *Journal of Feminist Studies in Religion* 3/1 (1987), 41.

buradan yola çıkarak birçok Yahudi'nin Tanrı'yı erkek olmayan olarak hayal edememesinin Tanrı'nın realitesini sonlu bir varlıkla tanımlamak anlamına gelen putperestliğin bir çeşidi olduğunu ifade etmişlerdir. Plaskow, Yahudilerin putları taş ve şekillendirilmiş figür formunda düşünmeye alışkın olduklarını ancak sözlü imgelerin de eşit derecede putlaştırılabilceği düşüncesini savunmuştur. Hatta sözlü imgeler görünmez oldukları için daha tehlikelidirler.⁴⁰ Monoteizmin feminist metaforlar ile ifadesi Tanrı'nın tek bir imge ile değil evrendeki çokluğu kucaklayan bir birlik olarak ifadesini amaçlamıştır.⁴¹ İlahi olan varlığın her yönünü kucakladığından yaratılmışların her bir yönü Tanrı'nın realitesi hakkında bir ipucudur. Gerçek monoteizm değişken olan çoğul içinde daimi olan *biri* tanıyabilmektir.⁴²

Bu feminist Tanrı eleştirilerini özetlemek gerekirse Yahudiliğin tanrısı erkek değildir, efendi ya da kral da değildir. Tanrı, hayatın dışında, insanları manipüle eden, kontrol eden veya bazılarını diğerlerine üstün kılan da değildir. Tanrı sadece koruyucu, emir verici olarak değil hayatın tüm formlarında vardır. Yahudiliğin tanrısı bütün toplumları, bireyleri ve cinsiyetleri kendisine has halleri ile kucaklar. Dolayısıyla Tanrı için kullanılan ifadeler bunları yansıtmalıdır. Tanrı'nın erkek deneyimleri üzerinden ifade edilmesi kadar kadın deneyimleri üzerinden ifadesi de mümkündür ve elzemdir. Tanrı'nın bu şekilde erkek olarak tahayyül edilmesi ve kullanılan ifadelerin başka algıların önünü kapamasına bir çözüm olarak kutsal olanı anlama ve ifade etme şekilleri değiştirilmelidir. Yahudiler ilahi olanı kadınlarda tecelli eden özelliklerle de deneyimleyebilirler ve bu deneyimler ifadelere yansıtılmazsa önemsizleştirilir. Tanrı'ya dişil zamirler atfetmek onun hakkında çoktan kapanmış olan bir pencereyi açmak anlamına gelmektedir. Bu kullanım Tanrı'yı anlama noktasında dilin ve kültürün yapısının, eski metafor ve algıların oynadığı rolü fark etmeyi, böylece Tanrı'nın başka açılardan da anlaşılabilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.⁴³ Tanrı hakkındaki dilde yapılacak değişiklikler kendisini birçok şekilde açığa çıkaran kutsal ve ilahi olanın yaşayan haline Yahudileri daha çok yaklaştırır çünkü cinsiyet evrenin dokusunda bir ayırım oluşturmamalıdır. Tanrı'yı tanrıçadan ayırmaktan ve onları ayrı alanlara atfetmekten ziyade, ilahi birliğin ve bütünlüğün Yahudi tasdiki tanrının ve tanrıçanın aynı gerçekliğin ifadeleri olduğunu anlatır. Tanrıça ifadesinin belirli

⁴⁰ Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 62.

⁴¹ Falk, "Notes on Composing New Blessings", 41.

⁴² Plaskow, *Standing Again at Sinai*, 150-153.

⁴³ Julia Watts Belser, "Making Room for the Divine She", *American Jewish Thought since 1934*, ed. Michael Marmor and David Elleson (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2020), 235.

çevrelerde neden olduğu rahatsızlık tanrının gerçekliğini gölgelemesinden değil cinsiyetin toplumdaki güç dağılımında etkili olmasındandır. Bu zamirin neden olduğu panik çoğu zaman göz ardı edilen kadınların sessizleştirildiği gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Erkek olanın nötr ve norm olduğu iddialarını sorgulamakta ve bir ihtimaller penceresi açmaktadır.⁴⁴

Naomi Janowitz ve Maggie Wenig'in oluşturduğu dua kitabı da Tanrı'nın dişil zamirler ve metaforlarla ifade edildiği bir örnek sunmuştur.⁴⁵ Bu kitapta Tanrı sadece basit bir şekilde kadın zamirler ile ifade edilmemiş aynı zamanda dünyayı rahminde taşıması ve olgunlaştırması gibi kadın deneyimleri üzerinden anlatılmıştır.

Tanrı hakkında kullanılan geleneksel ataerkil dilin gerçekte rabbani din adamlarının evren ve varlık algısının Tanrı'ya yansıtılması olarak görüldüğünden bahsetmiştik. Feminist Yahudiler kategorilere ayırma ve derecelendirmenin insan düzleminde de aynı şekilde kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu farklılaşma kutsal milleti oluşturabilmek için teolojik alanda seçilmişlik öğretisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶ Yahudi toplumunun kendi içinde kurulan hiyerarşide de kadınlar, çocuklar ve Kenanlıların köleleri Yahudi erkeklere göre konumlandırılmıştır. Alt kategorinin üyeleri –kadınlar, çocuklar ve köleler- Roş ha-Şana'da şofar üflemek, tallit ve tefillin giymek ve Şema duasını okumak gibi pozitif emir ve sembollerden “muaf” tutulmuşlardır. Feminist eleştirilere göre buradaki muaf tutma aslında erkeklerin ayrıcalıklı kategorisini korumayı amaçlamaktadır. Böylece muaf tutulan grupta yer alanlar ikincil Yahudi statüsünde kalmışlardır. Çocuklar eğer erkeğe ve köleler özgürleştirilirse “tam” Yahudi olma potansiyeline sahiptirler ve minyana dâhil edilirler, ancak kadınlar asla ilerleyip statülerini değiştiremezler.⁴⁷

Nitekim bu ayırım insanlarla da sınırlı kalmaz. Şabat, haftanın diğer günlerinden; koşer, koşer olmayandan kesin çizgilerle ayrılır. Et ve süt ürünlerinin ayrı ayrı tüketilebilmesi veya keten ile yünün ayrılması gibi, ayırmanın etik alanda sonuçları olmasa bile bu düalizm devam ettirilir. Feminist Yahudiler sadece kadın erkek ayırımını eleştirmekle kalmamış bu düalist dünya görüşünün temelden kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁸

⁴⁴ Belser, “Making Room for the Divine She”, 236.

⁴⁵ Naomi Janowitz & Maggie Wenig, *Siddur Nashim: a Sabbath Prayer Book for Women* (Providence, 1976).

⁴⁶ Drorah Setel, “Feminist Reflections on Separation and Unity in Jewish Theology”, *Journal of Feminist Studies in Religion* 2 (1986), 116.

⁴⁷ Adler, “The Jews who wasn't There”, 13.

⁴⁸ Setel, “Feminist reflections on separation and Unity in Jewish Theology”, 116.

Kadınların hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutulmadan kabul edilmesini isterken Yahudiler ve diğerleri arasında kurulan hiyerarşiyi de eleştirmişler; dolayısı ile seçilmişlik fikrine karşı çıkmışlardır. İster Yahudi toplumu içinde isterse Yahudiler ve Yahudi olmayanlar arasında olsun, farklılıklar bir hiyerarşi kurmak için kullanılmamalı; bir bütünün parçaları olarak görülmelidir. Bu durumda Yahudi toplumunu oluşturan parçalardan birisinin, örneğin kadınların, dışarıda tutulması Yahudi toplumunu eksik bırakacaktır.

Burada birkaç örneği verilen ataerkil yapıdan dolayı feminist Yahudi kadınların toplumda ve dinî hayatta ikincil Yahudiler olarak görülmesinin temelinde yatan sebeplerin teolojide aranması gerektiği savunulmuştur. Teolojideki bu öze inilmeksizin Halaha'nın bazı kurallarını değiştirmek gibi yapılacak yüzeysel değişiklikler kadınların Yahudiliğin eşit katılımcıları olmasını sağlamayacağından yeterli bulunmamıştır.

4. Feminist Yahudilik

Tevrat hakkındaki eleştiriler Tevrat'ın kaynağının vahye dayanıp dayanmaması üzerinden gerçekleşse de feministler onu sıradan bir tarihsel metin olarak görmemektedirler. Tevrat'ı eleştirme ve düzeltme çabaları aslında ona verilen değerden dolayı onun ile ilişki içinde kalma çabasıdır. Örneğin, Plaskow, her ne kadar Sina Dağı'nda Tanrı ile karşılaşmaya dair kayıtları eleştirse de bu karşılaşmanın gerçekliğine inanmaktadır. Orada yaşanan ilahi deneyim belirli bir bağlamda, dilde ve belirli bir grup tarafından aktarıldığı için onların bakış açılarının ürünü olarak kabul edilmiş olsa da tarihsel bir toplumun deneyimleri olarak hatırlanmaya değer bulunmuştur. Fakat kadınların deneyimleri bu kayıtlara dâhil edilmediği için onların bakış açılarını bilmek mümkün olmamaktadır.⁴⁹

Bu noktada eğer kadınların tarihi bu metinlerde bulunamıyorsa Yahudi kadınları da içine alabilecek bir dinî deneyimin nasıl oluşturulabileceği sorusu gündeme gelmektedir. Talmud'da kadınlara dair verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Örneğin, Talmud, kadın peygamberlerden bahseder ancak onların mesajının ne olduğundan bahsetmez. Gelenekte bulunan bütün kadın figürler de zaten erkekler tarafından oluşturulduğu ve aktarıldığı için feministler tarafından erkeklerin kadınlar hakkındaki fantezileri olarak görülmektedir. Bu durumda kayda geçmemiş bir tarihin nasıl yazılması gerektiği, kaydedilmeyen kadın deneyimlerine nasıl ulaşılabileceği veya bu tarihi sadece istendiği

⁴⁹ Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 64.

gibi hayal etmenin çözüm olup olmayacağı gibi sorulara cevap aranmaya başlanmıştır.⁵⁰

Kadınların görmezden gelindiği bir tarih ve gelenek problemini çözmek için feminist Yahudilerin ortaya koyduğu yöntemler farklılık göstermektedir. Kanımızca bunlardan en dikkat çekici olanı disiplinlerarası yaklaşımlarla bir Yahudi tarihi ortaya koyma çabasıdır. Talmud dışında veya rabbani olmayan pek çok kaynak kullanılarak o dönemin Yahudi toplumunu yeniden okumak amaçlanmaktadır. Örneğin, arkeolojik kalıntılar, edebi metinler, folklor ve çeşitli hukuki belgeler başvurulan kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklarla birlikte okunduğunda Talmud'dan, daha önce çıkarılması mümkün görülmeyen yorum ve uygulamalar çıkarılabilmektedir.⁵¹ Kadınlar hakkında sorular sorarken akademideki bölümlere ve dallara ayrılma da sorun haline geldiğinden disiplinlerarası yaklaşımlara yöneliş artmıştır. Tevrat, Rabbani Yahudilik, Yahudi teolojisi ve tarihini çalışırken cinsiyetle ilgili sorular sormak kaçınılmaz olarak Yahudiliğin birçok yönden ele alınmasını ve en küçük kayıtların bile değerlendirilmesini gerektirmiştir. Yahudi kadının tarihini keşfetmek için tarih, arkeoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, psikanaliz teorisi ve kültür çalışmaları gibi alanlardan gelen iç görüleri birleştirerek Yahudilik çalışmalarına teorik ve metodolojik bir yenilik getirmişlerdir.

Beşeri bilimler ve sosyal bilimlerdeki post-modern bilimin dinamikleri de oluşturulan bu yeni metodolojik yaklaşımlara katkıda bulunmuştur. Artık akademik bir çalışma yaparken metnin anlamının basitçe metnin içinde bulunduğu düşünülemez çünkü metnin yazarı hitap ettiği insanlarla interaktif bir şekilde o metni üretmiştir. Bu yüzden Yahudi kültürünün, etnik ve dinî kimliğinin yorumlanması sadece metin analizine dayandırılmaz. Hem yazarların hem dinleyicilerinin sosyal bağlamlarından kaynaklanan etkenler dikkate alınmak zorundadır. Feministler bunu yapabilmek için temel analitik kategori olarak cinsiyete odaklanırken pek çok akademik disiplinden faydalanmaktadır. Amaç, bir yandan metinlerin oluşturulduğu dönemde yaşayan sıradan insanların günlük hayatını keşfetmek ve görülmeyen tarihi görünür kılmaktır⁵² diğer taraftan ise metinleri oluşturan kişilerin farkında olarak ya da olmayarak farklı şekillerde parçası olduğu ve metinlerinin

⁵⁰ Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 63-67.

⁵¹ Bu yaklaşımla yapılmış çalışma örnekleri için bk. Mirriam B. Peskowitz, *Spinning Fantasies: Rabbis, Gender and History*, (Berkeley: University of California Press, 1997), Benjamin, "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theology", 17.

⁵² Lynn Davidman and Shelly Tenenbaum, "Introduction", *Feminist Perspectives on Jewish Studies* (B.y.: Yale University Press, 1996), 7-8.

oluşmasına etki eden sosyo-kültürel şartları ortaya çıkarmaktadır. Bu yolu takip eden araştırmalar, Yahudi hayatının ve teolojisinin o tarihlerde nasıl olduğunu, özellikle toplumsal cinsiyet normlarına dair yapısını ortaya koymaya başlamıştır.⁵³ Böylece küçük bir eril grup tarafından oluşturulan metinlerin Yahudi hayatının aslını ve özünü oluşturma otoritesine sahip olmadığını kanıtlamak amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımla Yahudi teolojisinin merkezinde yer alan şey artık klasik metinler değildir.⁵⁴

Cynthia Baker'ın 3. ve 4. yüzyılda Galile'deki şehir yapılanması ile ilgili çalışması disiplinlerarası yaklaşımla rabbani geleneği değerlendirmenin bir örneğini sunmaktadır. Baker, özellikle kadınların o dönemde evin dışındaki aktiviteleri ile ilgili kaynaklara ulaşmaya çalışmıştır. Yahudilik günlük hayata dair pek çok davranış ve aktiviteyi de düzenleyen bir din olduğundan günlük hayatın anlaşılmasının dinî metinlerin oluşturulduğu tarihsel sürecin anlaşılması için önemli olduğu düşünülmüştür. Sıradan evlerin, pazarların, avluların ve sokakların nasıl düzenlenip kullanıldığına dair materyal kültürün kalıntılarından yola çıkarak kadın ve erkeklerin o dönemde ev dışındaki aktivitelerini incelemektedir. Baker, antik dönem mimarisinin kadınların evlerinde münzevi bir hayat yaşamasını mümkün kılmadığını, ev içi ve dışı ayrımının antik dönemde düşünüldüğü kadar keskin olmadığını savunmuştur. O dönemde kadınların cinsiyete göre ayrılmış mekânlarda aktif olduklarına dair kanıt yoktur; aksine kadınlar şehrin her yerinde bireysel ve ticari işleri için aktif olmuşlardır. Buradan yola çıkarak Baker, rabbani din adamlarının 2. ve 3. yüzyılda Roma ile girilen mücadelenin bir sonucu olarak Yahudi hayatını yeniden düzenlemek için kadınların sosyal hayatına kısıtlamalar getirmeye çalıştıkları sonucuna varmıştır.⁵⁵ Rabbani metinler kadınların dinî ve sosyal hayatta erkeklerden izole kalmasını ilahi bir düzenleme olarak sunarken, disiplinlerarası bir yaklaşımla rabbani metinlerin oluşturulduğu dönemin günlük hayatının incelenmesiyle, kadın ve erkeğe ayrı alanlar tahsis edilmesinin rabbani din adamlarının etkisiyle olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rabbani metinler, o dönemde Galile'deki Yahudilik anlayışlarından sadece birisidir. Birçok toplumda ve tarihsel süreçte olduğu gibi, o dönemin Galile'sinde de kadınların bedenleri dinî ve milli değerlerin metaforik temsilcisi

⁵³ Benjamin, "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theoloji", 18.

⁵⁴ Daha fazla örnek için bk. Peskowitz, *Spinning Fantasies*; Elisheva Baumgarten, *Practicing Piety in Medieval Ashkenaz: Men, Women, and Everyday Religious Observance* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014); Deena Aranoff, "Mother's Milk: Child-Rearing and the Production of Jewish Culture", *Journal of Jewish Identities* 12/1 (2019), 1-17.

⁵⁵ Cynthia Baker, *Rebuilding the House of Israel: Architectures of Gender in Jewish Antiquity* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2002), 78-80.

olmuştur. Yahudi mücadelesinin taşıyıcısı olma görevi kadınların bedenine Roma tarafından kontrol edilen topraklarda rabbani din adamları tarafından yüklenmiştir. Diğer bir ifade ile kadınların bedeni İsrail'in evinin nostaljik ve ütopyik bir taşıyıcısı olarak görülmüştür.⁵⁶ Rabbani metinlerde kadınlar için sıklıkla kocası için verimli “tarla” ve ailenin birliğine işaret eden “ev” metaforu kullanılmaktadır. Bu metaforlar ile birlikte kadınların bu dönemde toplu ibadetler, Tevrat çalışmaları ve karar verme mekanizmalarından “muaf tutularak” evlerinde eşleri ve oğulları için destekçi olma rolü üzerinde ısrar edilmesi rabbani sosyal politikanın bir parçası olarak görülmektedir. Yahudilerin diğerleri ile karışıp asimile olmasına dair korkular din adamları tarafından kadın bedenine yansıtılmıştır. Çarşı-pazar Roma'nın varlığının ve Yahudi hayatına müdahalesinin en çok hissedildiği ve farklı grupların iç içe geçtiği mekânlardandır. Yahudi hayatının saflığını korumak için İsrail'in evini temsil eden kadınların bedeni bu karışma ve iç içe geçmeden uzak tutulmak istenmiştir. Yine evli kadınların buralarda başlarını örtmelerine dair telkinler, tıpkı sahipli tarlanın çitle çevrilmesi gibi kocalarının sahipliğinin bir işareti olarak kullanılmıştır. Özetle Baker antik Galile'de Yahudi kadınlara çizilen sınırların aslında Yahudi kimliğine yöneltilen tehditlerin rabbani din adamlarında oluşturduğu anksiyetenin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.⁵⁷

Roma hâkimiyetinde oluşturulan bu metinler ayrıca dönemin şartlarında ortaya çıkan boyun eğme ve hükmetme deneyimlerini yansıtmaktadır. Hâkim Roma gücüne karşı direnmeye çalışan din adamları, deneyimledikleri boyun eğme hissini dinî metinler üzerinden eşlerine ve kızlarına yansıtırken kendilerini de hâkim ve güçlü erkekler olarak tanımlayabildikleri bir alan bulmuşlardır.⁵⁸ Boyarin, antik dönemde Yahudi erkeğin bastırılmış ve marjinalleştirilmiş politik realitesinin bir sonucu olarak kendine yeni bir hâkimiyet alanı ararken bu imkânı Tevrat çalışmalarında ve toplu ibadetlerde bulduğunu savunmuştur. Kadınların dindarlar için en önemli aktiviteler olan Talmud çalışmalarından ve toplu ibadetlerden ayrı tutulması ve evleri ile sınırlandırılması aslında Roma hâkimiyetinde dışarıdaki gücünü kaybeden erkeğin Yahudi toplumu içinde kendine bir egemenlik alanı açma isteğinden kaynaklanmaktadır. Boyarin'e göre başlangıçta kadınların buralardan ayrı tutulmasının sebebi sosyolojik gelişmeler olsa da zamanla kadınların kirli (regl

⁵⁶ Baker, *Rebuilding the House of Israel*, 8.

⁵⁷ Baker, *Rebuilding the House of Israel*, 9-10, 148.

⁵⁸ Belser, “Making Room for the Divine She”, 238.

döngüsünde), baştan çıkarıcı ve fitne sebebi olduğuna dair bir ideoloji ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Bu ve buna benzer yöntemler istenilen geçmişi veya tarihi birikimi oluşturamasa da gerçeğin daha karmaşık ve daha fazla nüansa sahip olduğunu göstererek rabbani otoritelerin ortadan kaldırılmasında etkili olmuştur. Kutsal metinlerin disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması feministlerin, Yahudiliği kadınları da içine alacak bir gelenek haline getirme çabalarının bir örneğidir ancak daha pek çok girişimden bahsedilebilir. Örneğin Ortodoks geleneğe bağlılıklarını sürdürmek isteyen feminist Yahudiler çözümü geleneğin sınırlarından uzaklaşmadan bulmaya çalışmaktadırlar. Bir Ortodoks olan Tamar Ross cinsiyet temelli ayrımcılığı çözmek için “kümülatif vahiy” (cumulative revelation) kavramını ortaya atmıştır. Tarihi şartlar rastlantı olmadığından ilahi iradenin ortaya çıkışının arka planını oluşturur. İnsanlar zaman ve mekân içinde konumlandıklarından ilahi kelama ulaşma şekilleri bağlamdan ayrı düşünülemez. Buna göre, vahiy insanların anlayışının gelişmesi ve tarih aracılığı ile devam etmesidir. Toplumsal şartlara göre yapılan yeni yorumlar da süregelen vahyin bir parçasıdır. Örneğin, kurban ve kölelik sosyal şartların değişmesi ile uygulamadan kaldırılmıştır. Kadınların yüzyıllar içinde değişen sosyal statüleri de geleneğin kadınlara dair tavrının değişmesini gerektirir.⁶⁰ Bu şekilde geleneğe bağlılık devam ettirilebilirken değişimin de önü açılmaktadır. Dahası, bu değişim de ilahi kaynaklı olarak görülebilmektedir. Feminist yorumlar da geçmiş dönemde ortaya konulan ataerkillik yorumlar da vahiy kaynaklıdır ancak zaman üstü değildir. Ataerkillik kendi zamanı için geçerli olsa da sonsuza kadar sabit kalması gereken ideal bir anlayış değildir.⁶¹ Ross, Tevrat’ın, metafizik alandan gelen bir vahiy olsa bile tarihsel bağlamdan bağımsız düşünülmeceğini ileri sürmüştür. İlahi mesaj, dil aracılığıyla yani zaman ve mekâna bağlı iletilmiştir. Sina Dağı’nda verilen metinsel Tevrat önemini korumakla birlikte asıl olan metafizik âlemdeki Tevrat’tır ki yorumlar da bunun üzerine yapılmalıdır. Metinsel Tevrat ancak yapılan yorumlarda yol gösterici olabilmektedir.⁶² Ross, ortaya koyduğu kümülatif vahiy anlayışı ile gelenekte değişimin önünü açarken, yorum otoritesini topluma vererek, feminist yorumlara da ilahi otorite kazandırmayı

⁵⁹ Daniel Boyarin, *Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Men*, (University of California Press, 1997), 144-179.

⁶⁰ Tamar Ross, “Modern Orthodoxy and the Challenge of Feminism” in *Jews and Gender: The Challenge to Hierarchy*, ed. Jonathan Frankel (New York: Oxford University Press, 2000), 24.

⁶¹ Ross, *Expanding the Palace of Torah*, 192-195.

⁶² Ross, *Expanding the Palace of Torah*, 221-223.

amaçlamaktadır. Bu girişime getirilen eleştiriler çalışmamızın kapsamını aşacağından burada değerlendirilmemiştir.⁶³

Feminist Yahudiler yeni bir dinî gelenek oluşturmanın yolu olarak midraş yazımını da kullanmaktadır. Yahudiler geleneksel olarak midraş yazımını metnin anlamını genişletmek ve değiştirmek için kullanmışlardır. Güncel soruların geleneksel metinlere sorulması ile ortaya çıkan metinler geleneğin bir parçası olarak görülmüştür. Plaskow, Musa'nın kardeşi Meryem'in Yahudi dinindeki rolü veya kadınların Sina Dağı'ndaki deneyimleri gibi eksik kalan kısımların midraş aracılığı ile yeniden oluşturulabileceğini savunmuştur. Yahudi kadınların daha önce göz ardı edilen deneyimlerini Tora'nın bir parçası olarak kabul etmek, Yahudiliğin teolojik olarak daha zengin bir hâlini sunacak ve Yahudiliğin tanrısını basitçe rabbani din adamlarının tanrısı olmaktan çıkaracaktır.⁶⁴

Sonuç

Yahudi feminizmi hem politik bir aktivizm hem de akademik bir değişim çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün gelinen noktada her iki kolda da oldukça mesafe katedilmiştir. Uygulamada, çeyrek yüzyıl önce hayal bile edilemez şeylerin hayata geçmeye başladığı görülmektedir. Ortodoks, Reform veya Modern Yahudiler içinde yaşayan kadınlar feminist kimlikte bir araya gelebilmektedir. Kullandıkları yaklaşımlar ve metotlar farklı olsa da hepsi, kadının deneyimlerinin görmezden gelinmediği bir Yahudilik hayali kurduğundan sonuç olarak önerdikleri teolojiler aynı paydada birleşmektedir. Ortak amaçları, gelenekteki cinsiyetler arası asimetrinin temel paradigmasını bulmak ve bu paradigmalarda yapılacak değişikliklerle kadınların da kendilerini ait hissedebilecekleri bir dinî ve toplumsal hayat oluşturabilmektir.

Feminist Yahudiler Tevrat'tan başlayarak geleneğin neredeyse bütünü ile antik dönemin elit bir erkekler grubu tarafından oluşturulması üzerinde durarak otoritenin kaynağını sorgulamakla işe başlamışlardır. Küçük bir din adamları grubu tarafından yazılan metinlerin kendileri için bağlayıcı olmayacağını deklare etmişlerdir. Bu metinlerin yazarlarının kullandıkları dil, kadınları ötekileştiren, ikincil bir konuma yerleştiren, hatta bazen toplumsal problemlerin kaynağı olarak suçlayabilen bir niteliğe sahiptir. Yahudi erkeğin

⁶³ Tevrat üzerine feminist perspektiften yazılan yorumlar için bk. Sybil Sheridan, *Hear Our Voice: Women Rabbis Tell Their Stories* (London: SCM, 1994); Elyse Goldstein, *The Women's Torah Commentary: New Insights from Women Rabbis on the 54 Weekly Torah Portions* (Woodstock: Jewish Lights Publishing, 2004); Tamara Eskenazi and Andrea Weiss, *The Torah: A Women's Commentary* (New York: Women of Reform Judaism, 2008).

⁶⁴ Plaskow, "Jewish Theology in Feminist Perspective", 66.

asıl ve norm kabul edildiği bir anlayışta kadınlar tali Yahudiler olarak algılanmıştır. Feminist araştırmaların amacı, bu cinsiyet kalıplarının nasıl bir fonksiyonu yerine getirdiğini, hangi şartlarda ortaya çıktığını irdelemek ve daha eşitlikçi alternatif anlayışlar ortaya koymak olmuştur.

Bu amaç için teolojinin en temel kavram ve imgelerini dahi eleştirmişler ve yeniden inşa çabasına girmişlerdir. Toplumsal olarak şekillenen ataerkil yapının Tanrı'nın anlaşılması ve ifade edilmesine yansıtılarak kutsandığını, dolayısı ile feministlerin eleştirdiği şeyin aslında Tanrı'nın gerçekliği değil o gerçekliği gölgeleyen toplumsal algılar olduğunu savunmaktadırlar. Buna göre, bazı grupların feminist önerilere gösterdiği sert tepkinin nedeni de kökleşmiş toplumsal statülerin sarsılmasına dair endişelerden kaynaklanmaktadır. Kişileştirmeyen veya ataerkil kalıpları çağrıştırmayan ifadelerin geleneksel metaforların örttüğü tanrısal gerçekliklere bir kapı açabileceğini ve Yahudi teolojisini zenginleştireceğini tartışmışlardır. Tanrı dili ve seçilmişlik öğretisi gibi temel teolojik unsurlarda yapılacak değişimlerin toplumsal ve dinî hayatı her aşamada etkileyeceği için üzerinde durulmuştur ancak tartışılan konular bunlarla sınırlı değildir.

Her ne kadar kutsal metinler kıyasıya eleştirilse de bu, Tevrat'ın sıradan bir tarihsel metin olarak görülmesi anlamına da gelmemektedir. Tevrat ilahi kaynaklı ve sorgulanamaz olmasa da hâlâ Yahudi tarihinin ve kimliğinin üzerine inşa edildiği bir miras olarak feministler için önem arz etmektedir. Dolayısı ile bu tarihi mirası nasıl anlamaları ve değerlendirmeleri gerektiğine dair arayışlar sürmektedir. Bir taraftan geleneğin otoritesini reddederken diğer taraftan bu gelenek ile yeniden bağ kurma isteğinden kaynaklanan alternatif Yahudilik okumaları yapılmaktadır. Bu arayışların içinde akademik anlamda en ilgi çeken yaklaşım farklı disiplinlerden faydalanarak bağlamı da göz ardı etmeksizin Tevrat'ı yeniden ele almak ve kayıtlara geçmemiş kadın deneyimlerini ortaya koymaktır. Geleneğe kadın görmezden geldiği için Yahudi kadınların deneyimleri çoğunlukla geleneksel metinlerde kaydedilmemiştir. Buna bağlı olarak, feministler geçmişe dönük bu açığı kapatma çabası içindedir. Disiplinlerarası yaklaşımlarla kutsal metinler dışında kalan kaynaklar bu kayıp tarihin izini sürmek için kullanılmaktadır.

Post-modern bilimin dinamiklerinin de etkisi ile artık salt metin okumaları üzerinden "gerçek" veya "orijinal" Yahudiliği bulmaya yönelik çabalar itibar kaybetmiş hatta anlamsızlaşmıştır. Bu metinler, belirli bir grubun ajandasının ürünü olarak görüldüğü için, feministler bu metinlerin ne dediği ile ilgilenmek yerine, ortaya çıktıkları toplumun sosyal politikalarını ve güç dağılımlarını açığa çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu şekilde adeta hazır olarak sunulana bakmaktan ziyade dinin üretildiği mutfağa girmek ve bu üretim süreçlerini ortaya çıkarmak daha fazla anlam kazanmıştır.

Kaynakça

- Adler, Rachel. "The Jews who wasn't There: Halacha and the Jewish Woman". *Off Our Backs* 2/6 (1972), 16-17.
- Aranoff, Deena. "Mother's Milk: Child-Rearing and the Production of Jewish Culture". *Journal of Jewish Identities* 12/1 (2019), 1-17.
- Baker, Cynthia. *Rebuilding the House of Israel: Architectures of Gender in Jewish Antiquity*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2002.
- Baskin, Judith. *Midrashic Women: Formations of the Feminine in Rabbinic Literature*. Hanover: University Press of New England, 2002.
- Baumgarten, Elisheva. *Practicing Piety in Medieval Ashkenaz: Men, Women, and Everyday Religious Observance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014.
- Belser, Julia Watts. "Making Room for the Divine She". *American Jewish Thought since 193*. ed. Michael Marmor and David Elleson. 235-239. Waltham, MA: Brandeis University Press, 2020.
- Benjamin, Mara. "Tracing the Contours of a Half Century of Jewish Feminist Theoloji". *Journal of Feminist Studies in Religion* 36/1 (2020), 11-31.
- Brettler, Marc. "Women and Psalms: Toward an Understanding of the Role of Women's Prayer in the Israelite Cult". *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. ed. Victor Matthews, Tikva Frymer-Kensky, Bernard Levinson. 25-56. B.y.: Bloomsbury Publishing Plc, 2009.
- Boyarin, Daniel. *Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Men*. University of California Press, 1997.
- Davidman, Lynn and Shelly Tenenbaum. "Introduction". *Feminist Perspectives on Jewish Studies*. B.y.: Yale University Press, 1996.
- Eisen, Arnold. *Rethinking Modern Judaism: Ritual, Commandment, Community*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Eskenazi Tamara and Andrea Weiss. *The Torah: A Women's Commentary*. New York: Women of Reform Judaism, 2008.
- Falk, Marcia. "Notes on Composing New Blessings toward a Feminist-Jewish Reconstruction of Prayer". *Journal of Feminist Studies in Religion* 3/1 (1987), 39-53.
- Falk, Marcia. *Book of Blessings*. New York: Harper San Francisco, 1996.
- Farneth, Molly. "Feminist Jewish Thought as Postliberal Theology". *Modern Theology* 33/1 (2017), 31-46.
- Fonrobert, Charlotte Elisheva. "Regulating the Human Body: Rabbinic Legal Discourse and the Making of Jewish Gender". *Cambridge Companion to the Talmud and Rabbinic Literature*. ed. Charlotte Elisheva Fonrobert and Martin Jaffee. 270-294. B.y.: Cambridge University Press, 2007.
- Fuchs, Esther. "The Literary Characterization of Mothers and Sexual Politics in the Hebrew Bible". *Semeia* 1 (1989), 151-166.
- Goldstein, Elyse. *The Women's Torah Commentary: New Insights from Women Rabbis on the 54 Weekly Torah Portions*. Woodstock: Jewish Lights Publishing, 2004.
- Green, Arthur. "Vride, S'pouse, Daughter: Images of the Feminine in Classical Jewish Sources". *The Heart of the Matter: Studies in Jewish Mysticism and Theology*. ed. Graham Greene and James Wood. 75-86. B.y.: University of Nebraska Press, 2015.

- Heschel, Susannah. "Introduction". *On Being a Jewish Feminist*. ed. Susannah Heschel. xxi-xxxiii. New Yorks: Schocken, 1983.
- Hyman, Paula. *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women*. Seattle: University of Washington Press, 1995.
- Irshai, Ronit. "Toward a Gender Critical Approach to the Philosophy of Jewish Law". *Journal of Feminist Studies in Religion* 26/2 (2010), 55-77.
- Janowitz Naomi & Maggie Wenig. *Siddur Nashim: a Sabbath Prayer Book for Women*. Providence, 1976.
- Joseph, Norma Baumel. "Women in Ortodoxy: Conventional and Contentious". *Women Remaking American Judaism*. ed. Riv-Ellen Prell. 135-152. Detroit: Wayne University Press, 2007.
- Moore, Deborah Dash and Andrew Bush. "Mitzvah, Gender, and Reconstructionist Judaism". *Women Remaking American Judaism*. ed. Riv-Ellen Prell. 135-152. Detroit: Wayne University Press, 2007.
- Ozick, Cynthia. "Notes toward Finding the Right Question: A Vindication of the Rights of Jewish Women". *American Jewish Thought since 1934*. ed. Michael Marmor and David Elleson. 221-225. Waltham, MA: Brandeis University Press, 2020.
- Peskowitz, Miriam. *Spinning Fantasies: Rabbis, Gender, and History*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Plaskow, Judith. "The Right Question is Theological". *On Being a Jewish Feminist*. ed. Susannah Heschel. 223-232. New York: Schocken Books, 1983.
- Plaskow, Judith. *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective*. New York: Harper and Row, 1990.
- Plaskow, Judith. "Jewish Theology in Feminist Perspective". *Judith Plaskow: Feminism, Theology, and Justice*. ed. Hava Tirosh-Samuelson and Aaron Hughes. 45-67. Boston: Brill, 2014.
- Ross, Tamar. *Expanding the Palace of Torah: Orthodoxy and Feminism*. Hanover, NH: Brandeis University Press, 2004.
- Ross, Tamar. "Modern Orthodoxy and the Challenge of Feminism". *Jews and Gender: The Challenge to Hierarchy*. ed. Jonathan Frankel. 3-38. New York: Oxford University Press, 2000.
- Setel, Drorah. "Feminist Reflections on Separation and Unity in Jewish Theology". *Journal of Feminist Studies in Religion* 2 (1986), 113-118.
- Sheridan, Sybil. *Hear Our Voice: Women Rabbis Tell Their Stories*. London: SCM, 1994.
- True-Weiss, Rosmarin. "Unfreedom of Jewish Women". *Jewish Spectator* 35/7 (1970).